

Temat: Ideologia sarmatyzmu w "Pamiętnikach" Paska.

Sarmatyzm w *Pamiętnikach* Paska

SARMATYZM	Jan Chryzostom Pasek jako typowy Sarmata
<p>Typ polskiej kultury szlacheckiej oraz ideologii stanowej. Narodził się w XVI w., kiedy polska szlachta zdobyła uprzywilejowaną pozycję w państwie (Polak oznaczało szlachcic). Wówczas szlachta wytworzyła własną kulturę oraz stworzyła mit sarmacki, aby uzasadnić swoją dominację i rolę w Rzeczypospolitej zwanej zresztą szlachecką. Legendę sarmacką sformułowali kronikarze tamtej epoki. Głosiła ona, że polska szlachta wywodzi się od starożytnego rodu Sarmatów – walecznych, szlachetnych wojowników, którzy podbili lud mieszkający między Dniestrem a Odrą i stali się przywódcami. Starożytny rodowód nobilitował szlachtę w Europie. Od nazwy legendarnych przodków kulturę szlachecką zaczęto nazywać sarmatyzmem, a szlachtę – sarmatami (Sarmata = szlachcic).</p>	<p>Pasek jest autorem słynnych „Pamiętników”, które są kopalnią wiedzy o polskiej kulturze XVII w., o życiu i mentalności polskiej szlachty. Autor był typowym, niezbyt wykształconym szlachcicem zaściankowym. W wieku kilkunastu lat zaciągnął się do wojska, uczestniczył w wielu wojnach (ze Szwecją, Moskwą), potem osiadł na wsi, ożenił się i wiódł życie ziemianina. Wszystko to opisał w swoich „Pamiętnikach”.</p> <p>Pamiętnik – prozatorski utwór epicki, autor-narrator opisuje swoje życie z perspektywy czasu (pod koniec życia), pokazuje chronologicznie wydarzenia, w których brał udział. Niekiedy idealizuje swoją postać i wyolbrzymia własną rolę w wydarzeniach, koloryzuje, aby pokazać się z jak najlepszej strony i uwiecznić siebie.</p>

Charakterystyka sarmatyzmu	Charakterystyka Paska jako sarmaty
<p>Pogarda dla stanów nieszlacheckich – chłopów i mieszczan, pycha, duma stanowa, megalomania – przesadne przekonanie o własnej wyższości, uznawanie demokracji szlacheckiej za ustrój najlepszy w Europie i poczucie wyższości nad innymi narodami.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - polscy żołnierze najodważniejsi na świecie, są w stanie pokonać i Szwedów , i Turków - nasze obyczaje są lepsze
<p>Ksenofobia – niechęć do cudzoziemców, lęk przed nimi, ale i przekonanie o ich niższości.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Szwedzi: strzegą ich diabły, "żaby", "tchórze", zdrajcy, poganie - pogarda dla Szwedów jako tchórzliwych, posługujących się podstępami - krytyczna ocena bogactwa Turków - niechęć do duńskich obyczajów, np. jedzenia brzydkich ryb
<p>Konserwatyzm, umiłowanie tego, co swojskie, kult narodowej tradycji, uwznioślanie naszej historii narodowej.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ukazywanie wszelkich potyczek jako wielkich zwycięstw polskiego oręża - wiktoria wiedeńska
<p>Kult wolności – duma ze szlacheckich przywilejów – liberum veto, wolna elekcja, nietykalność osobista szlachcica. Rzeczpospolita szlachecka – ostoja wolności i demokracji w Europie. Umiłowanie wolności często przeradzało się w warcholstwo.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - częste procesowanie się, udział w sejmikach
<p>Poczucie wspólnoty braci szlacheckiej, okazywanie sobie szacunku tytułami: waszmość pan (mości pan, waspan, asan), waszmość pani (waspani, asani).</p>	
<p>Mesjanizm sarmacki – przekonanie, że polska szlachta to naród wybrany przez Boga, aby odegrać w Europie rolę „przedmurza chrześcijaństwa”, tzn. bronić Europy przed islamem, Turkami. Polacy mają u Boga więcej względów, na wzór</p>	<p>Polacy zasłużyli na nagrodę w niebie, walcząc z poganami, Polaków strzegą aniołowie, ich krzywdy wynagradza św. Piotr, nie wpuszczając Szwedów do nieba, Szwedzi to dzieci diabła</p>

<p>Chrystusa są mesjaszem Europy. Towarzyszył temu często fanatyzm religijny, religijność opierała się na ceremoniale, a nie miała duchowej głębi.</p>	
<p>Drażliwość na honorze, pieniactwo, brawura, ułańska fantazja, skłonność do pojedynkowania się, kłótniowość, procesowanie się, zajazdy (dochodzenia swoich praw poza sądem, przemocą).</p>	<p>- walka o swoją godność i honor w pojedynkach i procesach</p>
<p>Gościnność, wystawne życie, skłonność do rozrzutności („zastaw się, a postaw się”), pijaństwa, obżarstwa, ciągłego ucztowania, świętowania, teatralizacja życia (uroczystości wyreżyserowane, oparte na złożonym ceremoniale (pogrzeby, wesela).</p>	<p>- ucztowanie, szukanie okazji do zabawy nawet na wojnie czy w czasie wypraw zagranicznych, np. uczta w Danii</p>
<p>Gadulstwo, umiłowanie retoryki, przemawianie przy każdej okazji, styl makaroniczny (makaronizmy) – sposób mówienia lub pisania charakteryzujący się wplataniem słów, zwrotów lub całych zdań obcojęzycznych (barbaryzmów). W przypadku polskiej szlachty makaronizmy pochodziły z łaciny. Gawęda szlachecka – opowieść ustna, wygłaszana przez szlachcica do zgromadzonego towarzystwa, fabuła anegdotyczna, elementy humorystyczne, żywy, barwny styl potoczny, swobodna kompozycja, dygresje (odejścia od temaru).</p>	<p>- opowieść o Szwedach niewpuszczonych do nieba - opowieść o rybie - smoku</p>
<p>Ziemiański styl życia – na wsi, w dworku (biały), z całą rodziną, która była dla szlachcica bardzo ważna, patriarchalizm (ojciec głową rodziny), częste biesiadowanie, zapraszanie gości, myślistwo, dogładanie majątku i ziemi, na której</p>	<p>- w młodości Pasek walczy - w wieku dojrzałym bogato się żeni i wie dzie ziemiański żywot</p>

pracowali podlegli chłopci, uczestniczenie w pospolitym ruszeniu.

Specyficzny strój szlachecki (wzorowany na wschodnim i wyrażający fascynację orientalnym przepychem): kontusz, żupan, pas, szabla, wąs, podgolony kark, drogie kamienie, nazwy uzbrojenie zapożyczone od Turków.

Stanisław Antoni Szczuka (1654–1710; polski szlachcic, polityk i pisarz) w tradycyjnym stroju sarmackim

autor nieznany, 1735-1740, olej na płótnie, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, domena publiczna

2. Przyjrzyj się powyższemu portretowi polskiego szlachcica i wskaż podstawowe elementy jego stroju i wizerunku.

3. Przeczytaj informacje o sarmackiej teatralizacji życia związanej z pogrzebem - pompa funebris.

autor nieznany, Portret trumienny kobiety w białym czepku, ok. 1670-1680, Muzeum Narodowe w Warszawie, domena publiczna

Do dębowej trumny, obitej drogocennymi materiałami, wkładano tabliczkę z wyjaśniającą inskrypcją. W trumnach lub sarkofagach cynowych z XVI i XVII w. istniał nawet otwór z szybą do oglądania zmarłego. W „nogach” przybijano zazwyczaj portret zmarłego, a w „głowie” trumny – tablicę herbową. W dniu złożenia ciała do grobu w kościele lub na cmentarzu rozdawano wierszowane panegiryki, a następnie odbywały się specjalne uroczystości przy trumnie. Po sumie odprawiano kondukt. W czasie pogrzebów wojskowych na koniu wjeżdżał archimimus i „spadał” przy katafalku. Łamano z chrzęstem oręż wojskowy, buławy, buzdygany, laski marszałkowskie, rozbijano pieczęcie i chorągwie -

zależnie od stanowiska, jakie zajmował zmarły. Pogrzeby królewskie, mające miejsce po wjeździe nowego elekta i w przededniu koronacji, gromadziły dygnitarzy, którzy również niszczyli znaki swojej władzy i herby zmarłego króla. Kilkusetosobowa lub wielotysięczna procesja postępowała w specjalnym szyku: urzędnicy i żołnierze z herbami miast, księstw lub rodziny, księża i zakonnicy, żebracy w czarnych płaszczach, trumna na karawanie, najbliższa rodzina, oddział wojskowy. W szczególnie uroczystych konduktach niesiono kilkanaście mar poprzedzających wóz z ciałem, przykryty całunem. W najbliższej odległości od trumny jechał na pogrzebie archimimus na koniu z giermkim. Ponadto znany był zwyczaj prowadzenia wspaniałych karet, osiodłanych koni z herbami, a nawet z przedstawieniem drzewa genealogicznego rodziny zmarłego. Procesja z ciałem przechodziła pod bramami triumfalnymi w kierunku cmentarza lub obchodziła kościół z przygotowanym grobem, a towarzyszył jej gęsty szpaler [...]. Podobne procesje odbywały się również przed rozpoczęciem pogrzebu, a nawet na pogrzebie symbolicznym, bez ciała. Po złożeniu ciała do grobu krewni wygłaszali mowy pochwalne. Ostatni z nich zapraszał na stypę stojących wokół trumny. Ponieważ zmarły nie był najczęściej większości zebranych znany osobiście, a od momentu śmierci do pogrzebu mijało co najmniej kilka miesięcy czy nawet lat, stypy zmieniały się w wesołą ucztę, której towarzyszyły np. fajerwerki i kapela.

4. Pamiętniki w XVII wieku.

W XVII stuleciu wiele dzieł pisanych było z myślą o obiegu rękopiśmiennym, a nie - o druku. Część dzieł ma charakter prywatnych pamiętników. Wśród nich wyszczególnia się różne odmiany, w zależności od tego, czy zachowano w nich chronologiczny układ wydarzeń, albo od tego, czy zapiski tworzone były na bieżąco. Innym kryterium podziału tego typu piśmiennictwa był podejmowany temat. Osobną kategorię stanowią opisy podróży, inną - relacje z wyprawy wojennej itd.

Z pewnością najslynniejszym polskim pamiętnikiem baroku są zapiski szlachcica Jana Chryzostoma Paska.

Jan Chryzostom Pasek to autor prawdopodobnie tylko jednego dzieła – *Pamiętników*. Niemal przez półtora wieku dzieło było nieznane, bowiem autor go nie wydrukował go. Historia żołnierskiego i gospodarskiego życia Jana Chryzostoma Paska ujrzała światło dzienne dopiero w romantyzmie – Edward Raczyński, korzystając z XVIII-wiecznej kopii, wydał tekst w 1836 r. Dzieło zachwyciło nie tylko reprezentantów tej epoki, bo i później widziano w nim wspaniałe odwzorowanie XVII-wiecznej rzeczywistości i przede wszystkim – mentalności ludzi żyjących w tamtych czasach.

Jan Chryzostom Pasek (1636–1701) - najbardziej znany barokowy pamiętnikarz, przedstawiciel nurtu sarmackiego w polskim baroku. Urodził się ok. 1636 r. w województwie rawskim na Mazowszu w rodzinie szlacheckiej. Wiedzę zdobywał w kolegium jezuickim w Rawie. Co najmniej od 1656 r. służył w wojsku, a jego dowódcą był Stefan Czarniecki (znany m.in. z naszego hymnu). Walczył ze Szwedami na terenie Polski oraz w Danii (1658–1659), następnie z Węgrami i Moskwą, wziął też udział w wojnie domowej nazywanej rokoszem Lubomirskiego (Pasek stanął po stronie króla Zygmunta III). W 1667 r. ożenił się i od tej chwili zajął się gospodarką. Zmarł w 1701 lub 1702 r., najprawdopodobniej w Niedzieliskach. Pozostawił po sobie *Pamiętniki*, uznawane za najlepszy zabytek pamiętnikarstwa staropolskiego.

Czesław Hernas o *Pamiętnikach* Paska

Pamiętniki powstawały prawdopodobnie od 1690 r. Nie wiadomo, jaki okres życia Paska został w nich przedstawiony, bo rękopis przetrwał tylko w kopii, w której brak pierwszych ok. 50 kart, ale też fragmentów partii środkowej i zakończenia. Część zachowana (rozpoczynająca się wierszem) opowiada o latach 1656–88, przy czym można ją podzielić na dwa okresy: wojenny (1656–66) i ziemiański. Okres pierwszy obejmuje kampanie wojskowe, w których autor wziął udział, sporo też w nich interesujących uwag na temat obyczajów, np. dotyczących sypiania nago przez Duńczyków. Część druga jest mniej zajmująca, bo w życiu Paska – ziemianina mniej się działo. Dlatego nawet epizody niekiedy były przez niego rozbudowane ponad miarę (najsłynniejszy jest fragment o udomowionej wydrze, podarowanej przez pamiętnikarza królowi Janowi III).

Mimo że *Pamiętniki* nie są w pełni szczerym zapisem dziejów Paska (to raczej autokreacja, w której autor nieraz pokazuje się lepszym niż był rzeczywistości), dzieło uznaje się za ważne źródło dotyczące nie tylko tego konkretnego żołnierza i gospodarza, ale również innych przedstawicieli jego grupy społecznej, tzn. średniozamożnej szlachty. Zapiski Jana Chryzostoma Paska ukazują bowiem niemal klasycznego sarmatę. Wartość dokumentu obyczajowego i językowego (podkreśla się, że styl *Pamiętników* jest bardzo sugestywny i żywy) docenili nie tylko historycy literatury, ale też pisarze, zwłaszcza Henryk Sienkiewicz, zapożyczający się w dziele Paska podczas tworzenia *Trylogii*.

Jakie kryteria stosował przy selekcji materiału i dla kogo pisał? Choć robi to na ogół dyskretnie, postać opisywana przez niego ma charakter wzoru. Czasem powie w dygresji coś na ten temat: „Kto będzie po mnie sukcesorem tej książki mojej, postrzegam i napominam, żeby się tym moim i [z] wielu inszych temu podobnych przykładów budował” [...]. Kto miał być sukcesorem i kto miał

czytać pamiętnik? W czasie wojen Pasek myślał o swojej przyszłej rodzinie. Zbierał nawet dokumenty, by [...] „pozostały dla potomności jako świadectwa życia mego” [...]. I chyba o żadnym innym czytelniku Pasek nie myślał. Wiemy natomiast, że liczy na opinię słuchaczy opowieści o jego czynach, skrupulatnie (choć dyskretnie) odnotowuje te opinie w pamiętniku. Dbał o to, jak rysuje się jego portret w świadomości współczesnych i jak zobaczą go kiedyś „synkowie”. I to decydowało o selekcji materiału.

Wzór osobowy, jaki przyświeca biografii Paska, każe mu pomijać sprawy ganione przez opinię szlachecką (a więc np. pieniactwo, stosowanie przemocy przy zatargach), ale rzecz znamienna – Pasek opowie czasem o jakimś akcie okrucieństwa jako o rzeczy normalnej, np. opis sporu o to, kto osobiście zetnie pojmanego oficera. [...] Charakteryzując wzór osobowy, który przyświeca postępowaniu Paska, nie należy zapominać, że przez kilkanaście lat odbierał on edukację życiową w ciężkich warunkach wojen polskich [...].

Juliusz Kossak, Jan Chryzostom Pasek pod Lachowiczami 1660, XIX wiek, akwarela, domena publiczna